

S. THOMAE AQUINATIS VESTIGIA PREMENDO

Dr Vjekoslav BAJSIĆ

...altius perspiciatur quomodo fides et ratio in unum verum conspirent Ecclesiae Doctorum, praesertim S. Thomae Aquinatis vestigia premeudo.

Gravissimum educationis, n. 10

»... nalazimo se pred novim redom stvari u životu Evrope i Crkve. Pod neprestanim pritiskom dubokog mijenjanja društvene strukture izgrađuje se novo kršćanstvo sa suradnjom ili bez suradnje onih kojima službeno pripada da ga organiziraju.

To je momenat agonije feudalizma, dok se malo-pomalo ostvaruje oslobođavanje komuna. Ekonomski se život, koji je do tada imao svoje središte u velikim poljodjelskim jedinicama korištenja, pomiče prema gradovima, čiji se broj povećava začuđujućom brzinom...

Dah slobode prelazi preko duša, pa i one najsirovije ne izmiču njegovom podrhtavanju.

Seljac i sa svoje strane, koliko su se god bili priučili na duga stoljeća tlake, počinju također osjećati potrebu da pridignu glavu, da se oslobode. Oni su bez sumnje još nesposobni da izraze ono što neodređeno osjećaju na dnu svoga bića ili što žele. No postoje stvari koje ih sada sablažnjavaju, kao što je to još uvijek prisutnost feudalnog režima kod visokog klera sa svim pravima, privilegijama, bogatstvom, materijalizacijom života koje on povlači za sobom, i glavna, da ne kažemo isključiva briga pastoralnog klera za svoje svjetovne poslove.

.....

Pod utjecajem svih tih uzroka zajedno, socijalnih i religioznih, opaža se u tom času u Evropi u građanskoj i seljačkoj sredini pokret sve naglašenije antipatije prema kleru i hijerarhiji. U tom svijetu koji je u evoluciji, ako već ne u revoluciji, kad duhovi, srca i tjelesa osjećaju manje ili više svjesnu potrebu promjene, nezavisnosti, zraka i svjetla, ne postavlja se u pitanje sama priroda Crkve: ona se nema promijeniti ni u svojim ciljevima ni u svojoj arhitekturi. No nisu ni samo nebitni ni dekorativni elementi stavljeni u pitanje, na milost dobrih volja. Radi se o dubokim promjenama, o novim strukturama koje treba u Crkvi promicati u korist tog društvenog vrenja, o tom kolektivnom rastu novih generacija, rastu od kojega Crkva ne može apstrahirati a da se ne isključi iz društvene stvarnosti gdje se za sva vremena utjelovila kao milost u prirodi, ne da je razori nego da je preobliči, da je posveti, da je 'nadnaravi'.

Činjenica je da kler na cijeloj ljestvici hijerarhije, budući da je već kroz tri stoljeća do kraja bio angažiran u feudalnom sistemu, koji je pomogao produhoviti uživajući njegove privilegije, ne gleda sa zadovoljstvom kako taj režim nestaje. On je s nepovjerenjem pratio sve te pokrete emancipacije koji su razdirali društvo sve do njegovih temelja, zamjenjujući posvuda tlaku slobodom. On se prije svega prepao kad je vidio kako se nove generacije — opojene poslovanjem, slobodom, napretkom, kulturom — udaljuju od svojih pastira i kako, budući da ih ovi nisu poučavali, u povratku na slovo i duh evanđelja traže nove religiozne inspiracije i nove oblike apostolata.

Međutim, u toj epohi i kao reakcija protiv neznanja i nepomičnosti klera odskače jedna velika figura Crkve, figura pape Inocenta III, koji je, premda protiv svoje volje upleten u feudalni režim, imao — izgleda — viziju novih vremena i dubokih društvenih promjena što su se spremale. U svakom slučaju, ne može se a da mu se ne prizna da je poduzeo plodnih inicijativa kako bi pokrenuo Crkvu na nov put, put prilagođeniji režimu slobode koji je posvuda izbijao na površinu.

Njegova je istinska zasluga bila što je od prve shvatio da se veliki problem koji je trebalo riješiti nije sastojao samo u sprečavanju hereze, nego u nečem daleko širem, u duhovnoj obnovi klera i povratku k evangelizaciji vjernika.«¹

Ove su riječi pisane 1948, i tako je potpuno jasno da se ne radi o pogrešci ako je spomenut Inocent III, a ne Ivan XXIII.

No mi smo ovdje nakanili govoriti o sv. Tomi Akvincu i o značenju njegovog djela za nas. Sigurno je da uz sve pohvale što se nepresta-

¹ . . . on se trouve en présence d'un nouvel ordre de choses dans la vie de l'Europe et de l'Eglise. Sous la pression constante d'un profond changement de structure sociale, une nouvelle chrétienté s'élabore, avec ou sans le concours de ceux qui, officiellement, sont chargés de l'organiser.

C'est le moment où le régime féodal agonise, tandis que s'opère peu à peu l'affranchissement des communes. La vie économique qui jusque là avait son centre dans les grandes exploitations rurales se déplace vers les villes, dont le nombre augmente avec une étonnante rapidité. [. . .]

Un souffle de liberté passe sur les âmes et les plus frustes n'échappent pas à son frémissement.

Les paysans de leur côté, tout habitués qu'ils sont à de longs siècles de servitude, commencent aussi à sentir le besoin de relever la tête, de se libérer. Sans doute ils sont encore incapables d'exprimer ce qu'ils sentent vaguement au plus profond de leur être, ou ce qu'ils désirent. Mais il y a des choses qui maintenant les choquent, telles la survivance, dans le haut clergé, du régime féodal, avec tout ce qu'il comporte de droits, de privilèges, de richesses, de matérialisation de la vie, et la préoccupation dominante, pour ne pas dire exclusive, chez les prêtres qui ont charge d'âmes, de leurs affaires temporelles. [. . .]

Sous l'influence de toutes ces causes réunies, sociales et religieuses, on constate à ce moment-là, en Europe, dans le milieu bourgeois et paysans, un mouvement toujours plus accentué de désaffection à l'égard des clercs et de la hiérarchie. Dans ce monde en évolution, sinon en révolution, où les esprits, les coeurs, les corps éprouvent un besoin plus ou moins conscient de changement, d'indépendance, d'air et de lumière, ce n'est pas la nature même de l'Eglise qui est en jeu; celle-ci n'a pas à changer ni dans ses fins, ni dans son architecture. Mais ce ne sont pas non plus, ni seulement, des éléments accidentels ou décoratifs qui sont remis en cause, à la merci des bonnes volontés. Il s'agit de changements profonds, de structures nouvelles à promouvoir dans l'Eglise, à la faveur de cette fermentation sociale, de cette croissance collective de nouvelles générations dont l'Eglise ne peut faire abstraction sans s'arracher à la réalité sociale où, de tout temps, elle s'est incarnée, comme la grâce dans la nature, non pour la détruire, mais pour la transformer, la sanctifier, en la surnaturalisant.

no s najvišeg mjesta daju njegovoj filozofiji² i važnosti njegovog djela za teologiju i kršćansku misao uopće također sve jače čuje sumnja u suvremenost onoga što danas nazivamo tomističkom filozofijom.

No nije u pitanju opredjeljivanje za ili protiv. Svrstavanje u partije samo nas odvodi od stvarnih problema, koji se nikada ne rađaju za isključivu upotrebu naše borbenosti. Sv. Toma je u prvom redu historijska sila, historijski faktor evropske kulture prvoga reda. Njegovi su tragovi najjasnije utisnuti tamo gdje je ta sila skretala i oblikovala tok buduće misli duhovnog nastojanja mladih generacija. Zato je i shaćanje današnjeg značenja njegovog djela i današnjih zadataka pod njegovom inspiracijom moguće tek ako pođemo do događanja koje se pod šifrom Tome Akvinca odigralo u XIII stoljeću. Zato smo i započeli s kratkim prikazom historijske kulise na prijelomu iz XII u XIII stoljeće, kulise koja nas je možda i iznenadila svojom sličnošću s našim vremenom: duboke promjene društvenih struktura, religiozna previranja i borbe, dodir Crkve s krivovjercima, s herezom u vlastitom tijelu, s evanđeoskim pokretima, utjecaj nekatoličkih misaonih vrednota, Crkva u reformi.

Univerziteti izrasli u slobodarskom duhu gradova bili su tada — za razliku od feudalnih provincijskih samostanskih škola — otvoreni svakom utjecaju izvana. Ta klima izvanredno pogoduje informaciji, istraživanju i intelektualnom stvaralaštvu (naravno u smislu srednjeg vijeka), no ti univerziteti, budući da su najdinamičnije, ujedno su i najdelikatnije mjesto u živom tijelu Crkve koja je u pokretu i krizi rasta. A vanjskih je utjecaja u izobilju.

Nakon jednog stoljeća križarskih ratova i uskog dodira s islamom, cijela je južna granica kršćanstva otvorena utjecaju jedne kulture koja mu je pod različitim vidom nadmoćna. Dodiri kršćanskih učenjaka s arapskom znanosti i onim što je ona posredovala od antike datiraju tamo s početka XI stoljeća (Gerbert, kasniji papa Silvestar II). Prevođe se u prvom redu matematički, medicinski i astronomski spisi (Konstantin Afrički, Adelard iz Batha, Herman Dalmatinac). No od sredine XII

C'est un fait que le Clergé, à tous les degrés de la hiérarchie, engagé qu'il était à fond depuis trois siècles dans le régime féodal qu'il avait contribué à spiritualiser, tout en bénéficiant de ses privilèges, ne vit pas avec satisfaction disparaître ce régime. Il regarda d'un oeil méfiant tout ce mouvement d'émancipation qui ébranlait la société jusque dans ses bases, en substituant partout la liberté à la servitude. Il s'effraya surtout de voir les générations nouvelles, enivrées de négoce, de liberté, de progrès, de culture, s'éloigner de leur pasteurs et, faute d'être enseignées par eux, chercher dans un retour à la lettre de l'Evangile autant qu'à son esprit de nouvelles inspirations religieuses et des formes nouvelles d'apostolat.

Cependant, à cette époque, et en réaction contre l'ignorance et l'inertie du clergé, une grande figure de l'Eglise se détache, celle du Pape Innocent III qui, tout en demeurant engagé malgré lui dans le régime féodal, semble avoir eu la vision des temps nouveaux et des changements sociaux profonds qui se préparaient. En tout cas, on ne peut lui refuser d'avoir pris des initiatives fécondes pour pousser l'Eglise dans une voie nouvelle, mieux adaptée au régime de liberté qui se manifestait partout.

Son vrai mérite fut de voir d'emblée que le grand problème à résoudre n'était pas seulement celui de la suppression des hérétiques, mais celui beaucoup plus vaste d'une refonte spirituelle du clergé et d'un retour à l'évangélisation des fidèles. GILLET, ST. M. O. P., *Thomas d'Aquin*, Paris 1949, str.10 ss.

² V. npr. uvod u DEGL' INNOCENTI, UMBERTO O. P., *Il problema della persona nel pensiero di S. Tomaso* pod naslovom *Perennità del Tomismo*, Roma 1967.

stoljeća slijedi čitava poplava različitih prijevoda arapskih autora (Alfarabi, Algazel, Avicenna), na kojima rade Dominik Gundisalvi, Ivan Španjolac, zatim pogotovo Gerard iz Kremone, Alfred iz Engleske, pa problematična figura Mihaela Škota (prijevod Averroesa), astrologa i alkemiste Fridriha II. Na normanskom dvoru nastaju i direktni prijevodi s grčkoga (Ptolomej, Euklid, medicinski spisi). Napokon moramo spomenuti i »Tominog«³ prevodioca Vilhelma von Moerbeckea, koji je Akvincu omogućio da se u svojim komentarima osloni na daleko sigurniji Aristotelov tekst nego što mu je ondašnja literatura mogla dati.

Među tim prijevodima glavni dio i interes sve više zauzimaju Aristotelova djela: fizika, metafizika, etika, tj. skup spisa koji do tada na Zapadu nije bio poznat. »Novi je Aristotel... najprije našao odaziva i prijema među liječnicima i predstavnicima prirodnih znanosti, tako kod Danijela iz Morlaya, kod Ursa iz Lodija i Maura Salernitanskoga, kod prirodoslovno usmjerenog Aleksandra Neckama, kod enciklopediste Arnolda Saskoga i drugih... Alfred iz Sareshela, čije biološko djelo *De motu cordis* pokazuje bogato poznavanje Aristotela, napisao je već prije 1200. tumačenja za *Meteorologica* i za pseudoaristotelški spis *De vegetabilibus*. Domovina Aristotela bio je također dvor cara Fridriha II, na čijem su zemaljskom univerzitetu predavali Aristotela Martin i Petar iz Irske, učitelji mladog sv. Tome.«³ Magister Martinus in grammaticalibus et logicalibus et Magister Petrus in naturalibus.

Prodor je Aristotela baš na tom, tj. na prirodoslovnom, polju posve razumljiv, kao što je razumljiv i dugotrajan otpor teologa kojima se činilo da se njihov oduševljeni augustinizam nikako ne može spojiti s novotarijom. Za razliku od augustinizma s njegovom iluminističkom crtom, koji iz stvarnosti duše nalazi direktne puteve do Boga — vječna simpatija sviju kasnijih mistika — a ostavljajući beskorisnu niskost materijalnog svijeta po strani, aristotelizam znači afirmaciju tog materijalnog svijeta. Ne postoji naime platonski *universale ante rem* koji bi oteo materijalnom svijetu njegovu samostalnu vrijednost. Tek iz te stvarnosti koja je materijalna i u koju je čovjek po prirodi ugrađen Toma nalazi mogući put do spoznaje Božje egzistencije. Iskustveni karakter spoznaje omogućava valorizaciju i afirmaciju znanosti o *ovom* svijetu. Aristotel naime nije samo metafizičar nego je on kao realist i nužno organizator znanstvenog nastojanja i rada *de rebus*, sakupljač ogromnog empiričkog materijala kojim se služi da pod principima metafizike organizira sistem znanja o svijetu uopće. Ako se dakle nastoji oko znanstvene spoznaje svijeta, jasno je da će to stoljeće naći zadovoljenje svojih potreba u prvom redu kod Aristotela. Ne smeta što je kod njegovih posrednika, Arapa, prirodoslovna spekulacija često usko povezana s neoplatonskom metafizikom pa se pod imenom Aristotela širi i ono što nije njegovo. Iz potrebe Aristotel postaje modom.

Prevodi se dakle mnogo, no ti su prijevodi u mnogim slučajevima vrlo sumnjivi. Aristotel je naime naturalist, te je »... i sam aristotelški univerzum izgledao nepomirljivim s kršćanskim shvaćanjima svijeta, čovjeka, Boga: tu nema stvaranja, svijet je vječan, prepušten determinizmu a da mu nikakav providan Bog ne spoznaje slučajnosti, čovjek je ve-

³ GRABMMAN, M., *Mittelalterliches Geistesleben* II, München 1936, str. 69.

zan za materiju i s njome smrtan i njegovo se moralno savršenstvo ne otvara prema religioznoj vrednoti. Filozofija okrenuta prema zemlji, jer je negacijom primjernih ideja prekinula sebi svaki put prema Bogu i skrenula svjetlo razuma samo na se. Znanost igra protiv kršćanske mudrosti. Pred tom racionalnom samodostatnošću kršćanska je duša osjetljiva neposrednu jezu kao pred požudom duha gdje se izvršuje istočni grijeh.«⁴ »Ne kraljuje duh Kristov tamo gdje vlada duh Aristotelov« — propovijeda opat Apsalom od sv. Viktora.⁵

Ako se uz to uzme u obzir da su Aristotelovi spisi često bili iskvareni višestrukim prevođenjem i prepisivanjem, pomiješani s različitim komentarima, s neoplatonskim emanantističkim spekulacijama, da je pogotovo averoistička struja interpretacije Aristotela pokazivala jaku sklonost da posve osamostali filozofiju nasuprot teologiji, pa makar uz cijenu doktrine o dvjema istinama, — razumljivo je onda da je Aristotel za mnoge koji nisu shvatili aktualnost njegove misli značio samo opasnu novotariju, nediscipliniranu zbrku i misaoni skandal. Aristotel je taman, prevrće značenje imenâ i riječi, on je *captator laudis immoderatus*, arogantan, uobražen. Franjevačka škola, koja i uz najveći utjecaj aristotelizma ostaje vjerna augustinskoj tradiciji, kao ni starija dominikanska teologija, ne mogu se pomiriti s Aristotelovim duhom. Richard Fishacre (†1248) tuži se da teolozi njegovog vremena premalo služe kraljici teologiji a da više namiguju njezinim sluškinjama, profanim znanostima.⁶ U smislu opomene Grgura IX od 7. srpnja 1228, Odo de Castro Radulfi, kancelar pariške univerze, propovijeda protiv upotrebe nove filozofske terminologije u teologiji: »Mnogi smatraju riječi pogana najboljima i prodaju se sinovima Grka, tj. filozofima.«⁷ Nesklonost profanim znanostima kod clunyjevaca i cistercita, pa djelomično i kod benediktinaca, ne pogoduje nipošto atmosferi simpatije prema Aristotelu, koga smatraju nosiocem čisto profanog značaja znanosti. Kad su već Albert i Toma unijeli »ortodoksnog« Aristotela u teologiju, još uvijek postoje žestoki otpori i borbe.

Ali ne radi se samo o privatnim stavovima i potezima. 1210. određuje pariška provincijalna sinoda pod biskupom Petrom od Corbeila: »Neka se u Parizu ne čitaju Aristotelove knjige o filozofiji prirode ni komentari javno ili potajno, a to nalažemo pod kaznom ekskomunikacije.«⁸

⁴ Mais l'univers aristotélicien lui-même apparaissait inconciliable avec la conception chrétienne du monde, de l'homme, de Dieu: pas de création, un monde éternel, livré au déterminisme, sans qu'un Dieu provident en connaisse les contingences, un homme lié à la matière et avec elle mortel, dont la perfection morale ne s'ouvre pas sur une valeur religieuse. Philosophie tournée vers la terre, car par sa négation des idées exemplaires, elle a coupé tout itinéraire vers Dieu et replié sur soi la lumière de la raison. La science joue contre la sagesse chrétienne. Devant cette suffisance rationnelle, l'âme chrétienne éprouva un immédiat saisissement, comme devant la concupiscence de l'esprit où se consomme le péché originel. CHENU, M. — D. O. P., *Introduction à l'étude de Saint Thomas d'Aquin*, Montréal-Paris 1954, str. 31.

⁵ PL, 211, 37.

⁶ GRABMANN, I. c., str. 81.

⁷ Multi verba ethnicorum optima arbitrantur et seipsos vendunt filiis Grecorum, id est philosophis. Cod. lat. 356 fol. 214r, Bibliothèque Mazarine. V. GRAMBANN, I. c., str. 81. bili. 53.

⁸ ... nec libri Aristotelis de naturali philosophia nec commenta legantur Parisius publice vel secreto, et hoc sub pena excommunicationis inhibemus. V. UEBERWEG, *Grundriss II*, Graz 1951, str. 350.

Statut pariškog sveučilišta od 1215, koji je sankcionirao papinski legat Robert iz Courçona, zabranjuje: »Neka se ne čitaju Aristotelove knjige iz metafizike i filozofije prirode a ni sažeci iz njih...«⁹ 1228. izdaje Grgur IX teolozima pariške univerze gore spomenutu instrukciju u kojoj se osuđuje primjena filozofije u teologiji: »Naučavajte teološku istinu bez kvasca svjetovne nauke... ne kvareći riječ Božju izmišljotinama filozofa.«¹⁰

No u stvari jednako vlada interes za Aristotela kao i konfuzija. U programu za 1229. godinu univerza u Toulouse stvara sebi reklamu: »Knjige o prirodi koje su u Parizu zabranjene moći će oni koji žele krilo prirode u srži istražiti slušati ovdje.«¹¹

13. travnja 1231. papa Grgur IX zabranjuje Aristotelove knjige o prirodi dok se ne poprave pa u tu svrhu imenuje posebnu komisiju koja ih treba očistiti, a u njoj se nalazi i Vilhelm iz Auxerre. No komisija radi polako, te Inocent IV proteže zabranu 22. rujna 1245. i na Toulouse. Urban je IV ponavlja 19. siječnja 1263.

Uredbe zapravo nisu uperene direktno protiv Aristotela kao takvog; njegova se važnost i aktualnost sve više shvaća. Opasnost dolazi od nerazboritosti, od pretjerivanja, često od neshvaćanja stvari na osnovi pokvarenih tekstova i stranih primjesa koje se ne razlikuju od izvornog Aristotela. Postoji strah pred novim, profanim; nesigurnost pred problemima, osjećaj bespomoćnosti. Pozitivan rad na Aristotelu ne predstaje tim zabranama: dok se jedni skandaliziraju nad Aristotelom, drugima je upravo to poticaj da izvide stvarne mogućnosti koje se u njegovim tekstovima kriju. Prvi dominikanac na pariškoj univerzi, Roland iz Kremone (1229—31), iz prirodoslovnog interesa upotrebljava, izgleda bez posebnih skrupula, materijal zabranjenih libri *naturales*. Njegov je nasljednik Hugo od St. Chera bibličar staroga kova i bez spekulativnog talenta, pa s lakoćom respektira zabranu i ignorira Aristotela. Vincencije Belovacensis († oko 1264), također dominikanac, citira u svojoj kolosalnoj enciklopediji *Speculum maius* nedozvoljenu duhovnu hranu, no ispričava se da citate nije sam ispisao nego braća od kojih ih je dobio.¹²

No Aristotel se probija i kod engleskih franjevaca (za Oxford nisu vrijedile zabrane), među kojima se u tom smislu posebno ističe Toma od Yorka, magister u Oxfordu 1253. Znanstvene potrebe i interes za Aristotela jači su i stvari idu naprijed svojim spontanim, premda nesređenim tokom. Činjenica je svakako da su usprkos svih zabrana najvažniji crkveni učitelji već tamo od 1231. počeli komentirati sve Aristotelove spise uključivši fiziku i da je od 1255. pariška *facultas artium* uzela sve pristupačne tekstove Aristotela službeno u nastavni program. Jedan od razloga svakako je bila sve veća raspoloživost ispravnijih tekstova. Kaže izričito Roger Bacon: »Kasno je došlo nešto od Aristotelove filozofije u upotrebu Latinima zato jer su njegova filozofija prirode i metafizi-

⁹ *ibid.*

¹⁰ *sine fermento mundanae scientiae doceatis theologicam veritatem... non adulterantes verbum Dei philosophorum figmentis.* UEBERWEG, 1. c., str. 363.

¹¹ *Libros naturales, qui fuerant Parisius prohibiti, poterunt illic audire, qui volunt naturae sinum medullitus perscrutari.* V. UEBERWEG, 1. c., str. 350.

¹² UEBERWEG, 1. c., str. 380.

zike s Averroesovim komentarima i drugim knjigama provedena u naše vrijeme i bile ekskomunicirane u Parizu prije godine Gospodnje 1237 (točnije 1231) zbog vječnosti svijeta i vremena i zbog knjige o gatanju snova, što je traktat o snu i bdjenju, i zbog koječega drugog što je po- grešno prevedeno«. ¹³

Komisija imenovana od Grgura IX da očisti Aristotela, na žalost kao i mnoge druge komisije, nije obavila ništa. Pod pritiskom prilika Albert Veliki — ne zaboravimo da je prirodoznanac ¹⁴ — uzima stvar u svoje ruke i jedinstvenim genijalnim naporom čini čitavog Aristotela pristupačnim ondašnjem zapadnom kulturnom svijetu. — »Od 1240. do 1248, po prilici, potican od jednih a karan od drugih, sv. je Albert ubacio u pariške škole, u kojima se još nije moglo službeno naučavati Aristotela, pet komentara djela filozofije prirode s *Fizikom* na čelu i uključivši *de Anima*«. ¹⁵ Potez je toliko odvažan, siguran i cijenjen da se Roger Bacon uz stanovitu dozu zavisti skandalizira nad brzo stečenim glasom i autoritetom tog izvanrednog čovjeka: »Već masa studenata i mnogi koji su na glasu kao vrlo mudri i mnogi vrsni muževi smatraju, premda se varaju, da je filozofija već dana latinskom svijetu; i da je napisana latinskim jezikom i stvorena u moje vrijeme i u Parizu objavljena, a njezin se sastavljač citira kao autor. Kao što se naime Aristotel, Avicenna i Averroes citiraju u školi, tako i on; a još je na životu i postigao je u svom životu autoritet kakav nikada čovjek nije u nauci imao. Jer, to nije ni Kristu uspjelo, budući da su i njega zajedno s njegovim naučavanjem odbacili za njegova života«. ¹⁶

Taj pothvat, koji doskora na odlučujući način dovršava Albertov učenik Toma, nije bila trijumfalna povorka sa zastavama i glazbom, kako bi to danas, uz mnoge pohvale tomizmu, moglo mnogima izgledati. Trebalo je izvredne hrabrosti, vjere u mogućnosti Aristotelove koncepcije s obzirom na aktualno gibanje ideja u ondašnjem svijetu, jasnih pojmova o ulozi teologije i profanih znanosti i njihovom odnosu, a prije svega neustrašivog i neumornog rada da se učini taj odlučujući korak. Stvar je bila riskantna poput oklade, ¹⁷ i nitko nije ni Alberta ni Tomu

¹³ *tarde venit aliquid de philosophia Aristotelis in usum Latinorum, quia naturalis philosophia eius et metaphysica cum commentariis Averrois et aliorum libris in temporibus nostris translatae sunt, et Parisiis excommunicabatur ante annum Domini 1237 propter aeternitatem mundi et temporis et propter librum de divinatione somniorum, qui est tractatus de somno et vigilia et propter multa alia erronee translata.* UEBERWEG, l. c., str. 351.

¹⁴ Albertov je interes bio usmjeren više prema biologiji pa je tako za razliku od matematičko-optičkog interesa mogao naći jedino zadovoljenje u Aristotelovom materijalu. Aristotel je omogućio prvu sistematizaciju prirode srednjem vijeku.

¹⁵ De 1240 à 1248 environ, pressé par les uns, blâmé par les autres, Albert avait jeté dans les écoles parisiennes, où l'on ne pouvait encore officiellement enseigner Aristote, cinq commentaires des ouvrages de philosophie naturelle, *Physique* en tête et *de Anima* compris. CHENU, l. c., str. 37.

¹⁶ Jam aestimatur a vulgo studentium et a multis qui valde sapientes aestimantur et a multis viris bonis, licet sint decepti, quod philosophia jam data sit Latinis; et composita in lingua Latina, et est facta in tempore meo et vulgata Parisius, et pro auctore allegatur compositor eius. Nam sicut Aristoteles, Avicenna et Averroes allegantur in scholis, sic et ipse; et adhuc vivit et habuit in vita sua auctoritatem quam nunquam homo habuit in doctrina. Nam Christus non pervenit ad hoc, cum et ipse reprobatus fuerit cum sua doctrina in vita sua. **R. Bacon opera**, izd. Brewer, str. 30.

uputio što zapravo trebaju činiti. Kao i uvijek, najveće su teškoće dolazile od opasnosti da sve zapne u žilavom tijestu konzervativizma i nemara okoline. Sv. Albert se često žestoko tuži na one koji mu nepotrebno ometaju posao: »Neki neznalice žele na svaki način napadati upotrebu filozofije, a najviše među dominikancima, gdje im se nitko ne opire, psujući kao nerazumne životinje na ono što ne razumiju.«¹⁸ I nadalje: »A kažem zbog nekih nepomičnih, koji — tražeći utjehu svojoj nepomičnosti — u spisima traže samo što bi pokudili; i kad su tako ustajali u nepomičnosti, da ne bi izgledali sami ustajali, oni traže kako bi okaljali izabrane. Takvi su ubili Sokrata, Platona protjerali iz Atene u Akademiju, i rovući protiv Aristotela, prisilili su i njega do ode . . . Oni su u zajednici znanstvenog rada ono što su jetra u tijelu; u svakom je tijelu žuč koja, pareći se, zagorči čitavo tijelo; tako su u znanstvenom radu uvijek prisutni neki gorki i žučljivi ljudi koji sve druge pretvaraju u gorčinu i ne puštaju ih da u ugodnom društvu traže istinu.«¹⁹

Toma je već u Napulju primio aristotelisku inicijaciju od magistara Martina i prirodoslovca Petra iz Irske. Od 1245. nalazi se po svoj prilici u Parizu, gdje iste godine Albert počinje s predavanjima. Od 1248. do 1252. sluša Alberta u Kölnu. 1252. predaje u Parizu kao *baccalaureus biblicus*. Od 1254—56. pripravlja se kao *baccalaureus sententiarium* na magisterij teologije, koji mu je podijeljen 1256. Zbog svađa između svjetovnih doktora i mendikanata Toma je prihvaćen u profesorski zbor tek 1257. No Urban IV poziva svog najboljeg teologa na svoju kuriju u Orvieto i Viterbo. Tu Tomin subrat Vilhelm von Moerbecke prevodi Aristotela s grčkog, pa tako Toma od 1261. na svježem materijalu piše svoje komentare. Ne može se doista dovoljno naglasiti važnost tog povjerenja koje je papa iskazao svome teologu i njegovoj koncepciji filozofije. Tu je tek sankcionirano XIII stoljeće kao zlatno doba kršćanske teologije i filozofije. Slijede mirne ali literarno vrlo bogate godine. 1269. usred školske godine šalje red Tomu opet u Pariz. Obolio je tadašnji magister Gerard Reverii, počela je nova hajka protiv profesora mendikanata, a pod vodstvom Sigerija Brabantskog širi se opasnost latinskog averoizma. Toma je u teškoj borbi protiv neprijatelja mendikanata, protiv averoista na filozofskom fakultetu, protiv augustinaca (kao Johna Peckhama). Napadnut je od biskupa Tempiera, od magistara i od vlastite braće dominikanaca (*argueretur argute*).²⁰ U poniznosti predaje svoje

¹⁸ A vrai dire, on l'a vu, l'entreprise paraissait une gageure. Car tout semble opposer Aristote et le christianisme. Albert et saint Thomas ont voulu, en apparence, jouer la difficulté. RIVAUD, A. *Historie de la philosophie* II, Paris 1950, str. 103.

¹⁹ Quidam qui nesciunt, omnibus modis, volunt impugnare usum philosophiae, et maxime in Praedicatoribus, ubi nullus eis resistit, tanquam bruta animalia blasphemantes in iis quae ignorant. In *Epist. Dionisii*, VIII, izd. Borgnet 14, 109.

²⁰ Et ego dico propter quosdam inertes, qui solatium suae inertiae quaerentes, nihil quaerunt in scriptis nisi quod reprehendant; et cum tales sint torpentes in inertia, ne soli torpentes videantur, quaerunt ponere maculam in electis. Tales Socratem occiderunt, Platonem de Athenis in Academiam fugaverunt, in Aristotelem machinantes etiam eum exire compulerunt. . . Qui in communicatione studii, sunt quod hepar in corpore; in omni autem corpore humor fellis est, qui evaporando totum amaricat corpus, ita in studio semper sunt quidam amarissimi et fellei viri, qui omnes alios convertunt in amaritudinem, nec sinunt eos in dulcedine societatis quaerere veritatem. In *Polit.*, izd. Borgnet, 8, 803.

²⁰ V. UEBERWEG, 1. c., str. 494.

djelo na sud pariškim magistrima. 1272. ostavlja Pariz za Napulj. No doksora slijedi poziv na lyonski koncil i Fossanova 1274.

No nemojmo misliti da je nakon njegove smrti njegovo djelo osigurano i da stvari idu glatko. Već je 1270. pariški biskup Stjepan Tempier osudio 15 averoističkih teza. 14. i 15. teza Tomine su. Averoisti Sigerije i kolega Boetije iz Dacije ne pokoravaju se, i Tempier po drugi put, 1277, izriče osudu nad 219 teza. I tu su na listi neke Tomine teze, tako da se osamdesetogodišnji Albert daje na težak i naporan put iz Kölna u Pariz da bi obranio nauku umrlog učenika. Te je teze skinuo sa zabranjene liste Tempierov nasljednik tek 1324, tj. godinu dana nakon što je Toma bio proglašen svetim. Paralelno uz drugu Tempierovu osudu (1277) i dominikanac, augustinovac Robert Kilwardby, centerburyjski biskup, osuđuje u Oxfordu 4 Tomine teze in *grammaticalibus*, 10 teza in *logicibus* i 16 in *naturalibus*.²¹ Njegov nasljednik John Peckham ponavlja osudu 1284. i 1286. Nema u principu ništa protiv upotrebe filozofije u teologiji, nego protiv »protanih novotarija riječi koje su protiv filozofske istine a ne nepravdu svetima u razdoblju od dvadeset godina uvedene u teološke visine pošto su se jasno odbacile i prezrele tvrdnje svetaca. koja je dakle sigurnija i zdravija doktrina, da li ona sinova sv. Franje... što se u svojim traktima oslanjaju na svece i filozofe koji su daleko od svake zamjerke ili ona nova, gotovo u cijelosti protivna, koja svim silama razara i slabi što god naučava Augustin o vječnim pravilima i nepromjenljivom svjetlu, o moćima duše, o sjemenim uzrocima usađenim u materiji i o bezbroj sličnih stvari, navještavajući bitke riječi čitavom svijetu, *videant antiqui, in quibus est sapientia, videat et corrigat Deus caeli.*«²² Dok je tako s jedne strane nastupao autoritet, s druge je strane Peckhamov zemljak Vilhelm de la Mare izašao sa svojim *Correctorium fratris Thomae*, u kojem je sakupio 118 navodno pogrešnih i cenzuriranih teza.

»Borba oko nauke sv Tome u polovini stoljeća poslije njegove smrti najrjecitije je svjedočanstvo za gigantsku inicijativu znanstvenog životnog djela Akvinca, inicijativu koja rađa protuslovljem« — kaže Grabmann.²³

1366. tražili su legati pape Urbana V od kandidata za licencijski *facultatis artium* poznavanje svih Aristotelovih knjiga. Aristotel je dobio državljanstvo u katoličkoj teologiji.

Što se zapravo time dogodilo?

Ako stvar točnije promotrimo i oslobodimo ih od prigodnih fraza, mislim da se ne može reći da je u prvom redu bilo u pitanju Aristotelovo

²¹ V. UEBERWEG, 1. c., str. 494. s.

²² ... sed profanas vocum novitates, quae contra philosophicam veritatem sunt in sanctorum inuiriā citra viginti annos in altitudines theologicas introductae, abiectis et vilipensis sanctorum assertionibus evidenter. Quae sicut ergo solidior et sanior doctrina vel filiorum s. Francisci... qui in suis tractatibus ab omni calumnia alienis sanctis et philosophis innituntur, vel illa novella quasi tota contraria, quae quidquid docet Augustinus de regulis aeternis et luce incommutabili, de potentiis animae, de rationibus seminalibus inditis materiae et consimilibus innumeris, destruit pro viribus et enervat, pugnas verborum inferens toti mundo, videant antiqui, in quibus est sapientia, videat et corrigat Deus caeli. UEBERWEG, 1. c., str. 495.

²³ Der Kampf um die Lehre des heiligen Thomas in dem halben Säkulum nach seinem Tode ist das beredteste historische Zeugnis für die gewaltige, Widerspruch erzeugende Initiative der wissenschaftlichen Lebenstat des Aquinaten. GRABMANN, 1. c., str. 326.

državljanstvo unutar kršćanske kulturne zajednice. Aristotel nije uveden zato što bi bio *praecursor Christi in naturalibus*. Ta formula samo opravdava jednu već uspješno postignutu sintezu. Bilo bi, naime, pogrešno tvrditi da istina tek s Aristotelom ulazi u kršćanski nazor na svijet. Vjerske istine ne pretpostavljaju filozofskih sistema i u svom sadržaju ne ovise od njih, premda se uvijek ukljuuju na neki način i dotični nazor na svijet.

Isto bi tako bilo krivo tvrditi da su tek preko Alberta i Tome ušli *sana doctrina* i »zdrav razum« u kršćansko naučavanje, koliko god se slavilo Aristotela kao logičara i sistematičara. (Logika, uostalom, i nije bila u pitanju, jer je bila poznata već prije Alberta i Tome. To bi značilo, također, činiti nepravdu crkvenim ocima koji ga u velikoj većini nisu poznavali.)

Ako se u povijesti filozofije kaže da su Albert i Toma uveli Aristotela u srednjovjekovnu filozofiju, to je sigurno ispravno s gledišta povijesti filozofije. U stvari se međutim radilo o prodoru Aristotela na područje spekulativne teologije, i to zato jer je teologija bila odlučujuće područje o kome je ovisilo da li će se Aristotel probiti ili ne. Teološki je fakultet, uostalom, bio posljednji koji je prihvatio Aristotela. Radilo se dakle o rješavanju polia napetosti između profane znanosti, koja je od prvih dodira bila odlučno aristotelska (ako se možda izuzme matematičko-optički interes, koji se oslanjao na Platona) i augustinske teologije kao predstavnice kršćanske misli. Na dnu svega su, naravno, ležala temeljna pitanja vrednovanja svijeta: Što je zapravo stvarno? Aristotel je za teologa značio okret prema svijetu, prema znanostima, prema mogućoj sintezi *omnis scibilis*, stvaranje jedinstvenog sistema znanosti kako profane tako i teološke. Kod Anselma (*credo ut intelligam*) taj je ideal nešto samo po sebi razumljivo, u načelu bez ograničenja izvedivo. No baš time stavljena je u pitanje autonomija profanih znanosti, i cijeli je problem nadolaskom Aristotela poprimio svoj konkretni i akutni oblik. Tek nova sinteza recipročno autonomnih područja mogla je spasiti kulturnu cjelinu, jer svaka se nova misao kao ljudska realnost može ovladati samo sintezom, a ne zabranom. Da je taj proces osamostaljivanja profane znanosti i teologije odvažnim činom Alberta i Tome spašen da se ne pretvori u kulturnu katastrofu nepremostivog jaza između teologije i profane znanosti (s totalitarnim zahtjevima svake od njih — što se uostalom, početkom 17. stoljeća, na žalost, propustilo učiniti, — to dokazuje borba oko latinskog averoizma. Sigerijeve koncepcija (ili *smicalica*) dviju istina mogla je imati sudbonosnih posljedica).

Za sv. je Tomu prihvaćanje i upotreba Aristotelove slike svijeta značilo jedino moguće unošenje kršćanskog sadržaja u već prihvaćenu aristotelsku profanu znanost, možemo reći u novu kulturu vremena.

Ta sinteza, naime, ima dvostruko lice: Unošenje Aristotela u teologiju, budući da je teologija imala odlučujuću riječ epohe, značilo je odlučujuću afirmaciju svega što se pod šifrom Aristotela razumijevalo, tj. novog shvaćanja autonomije svijeta i znanosti o svijetu, iskustvene spoznaje i filozofije; s druge je strane sinteza značila *unošenje kršćanske poruke u filozofiju i u profane znanosti onoga vremena*. Taj drugi moment jest ono bitno u Tominu pothvatu. Nije se dakle Tomi radilo o priznanju Aristotela kao takvog — on je već bio prisutan djelovanjem znan-

stvenog interesa — nego o tom da se kršćanska misao, teologija osuvremeni, tj. da nađe mjesta i izraza u suvremenom pokretu stvaranja nove misli i znanosti o ovom svijetu. Tomi je uspjelo da »Aristotelu«, tj. kulturnom pokretu vremena, usadi kao bitan elemenat kršćansku baštinu Evandjelja i sv. otaca. To je, naravno, bilo jedino tako moguće da je teologija najprije prihvatila »Aristotela«. Ako to sve nije išlo bez napora i borbe, znak je samo da je ljudima daleko lakše ponavljati fraze nego stvarati nove misli.

U spekulativnom jeziku Aristotela nađeno je sredstvo koje je jednako povezivalo profane znanosti i teologiju, jer ta je filozofija — tzv. *ancilla theologiae* — zapravo bila sluškinja svih znanosti koje su se u jedinstvenoj spekulativnoj metodi susretale, međusobno dopunjavale, tumačile i sve zajedno činile jedan enciklopedijski hijerarhijski sistem. Teologija je od toga imala enormne koristi. Ne samo da joj je bilo osigurano dominantno mjesto u tom znanstvenom univerzumu, da je kao bitni dio te enciklopedije bila racionalno zajamčena, — ona je došla u posjed jednog filozofskog i scijentističkog instrumentarija prvoga reda koji joj je uvelike ne samo omogućavao unutarnji razvoj i napredak na znanstvenoj razini u smislu onog vremena, nego ju je u isti mah činio razumljivom čitavom inteligentnom svijetu Evrope.

No, s druge je strane kriza te enciklopedije (bilo sadržajna bilo metodička) morala dovesti u krizu posredno i teologiju. Prirodno je da se teologija u takvom slučaju može povući samo na svoje izvore, tj. konačno Bibliju, izgrađujući svoju bibličističku komponentu na račun spekulativne. To se dogodilo nakon nominalističke krize s teologijom reformacije, dok je katolička teologija tu krizu (i mnoge druge koje su joj slijedile) nastojala ignorirati braneći Tominu enciklopediju sve do najnovijih vremena. Međutim, pred današnjom konfuzijom jezika, metoda i filozofija i ona postaje sve više biblijskom.

Kako danas stojimo s Tominim programom?

Tomina enciklopedija danas više ne postoji. Sa sadržajne je strane danas to posve razumljivo. Nitko ne može zahtijevati da neki enciklopedijski skup spoznaja iz trinaestog stoljeća zadrži svoju potpunu vrijednost i u dvadesetomu. No s formalne strane stvari ne moraju biti tako sigurne. Kao što »Aristotel« znači prirodni sistem empiričko-spekulativnih spoznaja, tako »Toma« znači sintezu teološko-prirodnih spoznaja. Tomizam shvaćen u tom smislu historijska je pojava kulture jedne epohe. Shvaćen u »vječnom« smislu, on može biti samo neprestano, manje ili više uspjelo, realiziranje te sinteze natprirodnog i prirodnog, objavljenog i vremenitog. Njegova bitna realistička crta ne može mu dopustiti da bude nešto što postoji samo u starim knjigama, misao kruga izoliranih koja crpi svoju vrijednost iz autoritativnih deklaracija i ignoriranja aktualne misli. On, naprotiv, mora uvijek iznova pokušavati da ostvari enciklopediju u historijskoj zbilji. »Toma« je kršćanski sintetički mentalitet koji je uvijek aktualan jer mu povijesna komponenta sinteze ne dopušta da se smiri u jednom već manje ili više uspjelom sistemu.

No upravo je neshvaćanje te povijesne komponente, odnosno sužavanje interesa i brige na samu teologiju, spriječilo u kasnijim danima krize ponovnu realizaciju Tominog programa. Ne možemo analizirati

ovdje sve elemente koji su do toga doveli. Odlučne su bile, izgleda, dvije činjenice, koje imaju svoje korijene u koncepciji jedne Crkve koja se zatvara i brani. Ponajprije, nesposobnost da se uvidi važnost nove prirodoznanstvene metode pa da se povede briga oko sinteze njezinih prvih rezultata, a zatim nestanak dijaloga između teologije i *universitas studiorum* time što se tomizam povlači uglavnom u sjemeništa, koja nastaju nakon tridentskog koncila; vodeći tomisti sada su profesori po sjemeništim, gdje gube svaki kontakt s profanom znanošću, koju većinom ignoriraju.

Ne možemo ovdje povijesno pretresati galilejevsku katastrofu²⁴, koja usprkos tome što se može historijski razumjeti, ostaje katastrofom. Tomina slika svijeta toliko je pogodovala kršćanskom nazoru na svijet da je njezina snaga u isti mah postala slabošću: teologija nije mogla, izgleda, bez nje. S druge strane, Galilejev prodor — premda se u njem može naći utjecaja nekih kasnijih tomista, kao Dominika Sota — bio je nešto metodički novo, i to po platonsko-pitagorejskoj liniji, tako da ga je i objektivno bilo teško uvrstiti u peripatetičku sliku svijeta. Aristotel je početkom XIII stoljeća već posjedovao veliki autoritet i silu pristasa, a ipak je tesko ušao u teologiju. Počeci prirodnih znanosti na prijelomu iz XVI u XVII stoljeće bili su, naprotiv, posao pionira i jedva bi bilo vjerojatno da bi se odlučujući crkveni krugovi, zauzeti suzbijanjem reformacije, bili mogli opredijeliti za još nesigurnu novu nauku pojedinaca. No osudom Galileja osetilo se i Aristotel, tj. profane znanosti izvan Crkve. Tim se dakle dekretom uspjelo učiniti upravo ono protiv čega se Toma borio braneći s jedne strane Aristotela, a s druge strane opirući se latinskom averoizmu i njegovoj ideji o dvjema istinama. »Tom diobom istraživanje postaje Crkvi nešto sve više i više strano, zatim neprijateljsko, i ono u toku generacija odlazi daleko od Boga. Stanuje se u odajejenim duhovnim pokrajinama, govore se različiti jezici, jedan drugoga ne poznaje i ne cijeni više« — tuži se poznati katolički fizičar Friedrich Dessauer.²⁵ Tragično je da se slična situacija može uvijek ponoviti. Počeci novih, temeljnih spoznaja uvijek imaju skromne razmjere — ne postoje više gotovi sistemi zakopani u bibliotekama — i teologija, ako joj se činilo da joj one u nečem protuslove, a svjesna svoje povremene nadmoćnosti, stavljala se — većinom pausalno — protiv njih a da nije, često ni do danas, povela dovoljno računa o metodi, jeziku pa onda i o realnom sadržaju i dometu tih otkrića.

Tomizam se, s druge strane, povukao u sjemeništa. Većina dominikanaca koja u protirektskom vremenu gaji tomističku tradiciju preda je po sjemeništim a ima glavnu brigu da pripravi kandidate za praksu. Tako se tomizam zatvara i postaje doista još samo *ancilla theologiae*, i to teologije koja cirkulira jedino još po vlastitim kanalima. »Od vremena sv. Tome i kroz čitav period koji ide do XVI stoljeća postoji iskre-

²⁴ Od strane crkvenog autoriteta bila su temeljna dva momenta: spriječiti da novonastala prepirka oko heliocentričnog sistema ne preopteret i onako tešku defenzivnu situaciju u borbi protiv reformacije; uvjerenje da se to može učiniti odlukom u smjeru u kome će biti najmanje uznemirivanja bez obzira na mogući unutarnji razvitak same stvari.

²⁵ Mehr und mehr wird die Forschung durch ihre Trennung kirchenfremd, kirchenfeindlich sodann und gerät im Laufe der Generationen in Gottesferne. Man wohnt in getrennten Geistesländern, man spricht verschiedene Sprachen, man kennt und achtet einander nicht mehr. V. LAPPLE, A., *Biblische Verkündigung in der Zeitenwende*, München 1964, str. 8.

no zanimanje za znanost i njezine probleme te se daje jasan doprinos njenom napretku. Naprotiv, od početka XVII stoljeća pa do konca XIX stav je obrnut. Tomisti podređuju sve svoje filozofsko naučavanje teologiji, uvjereni su da već posjeduju apsolutnu istinu i napadaju svaku novu teoriju, kao da bi joj bio cilj da razori same temelje katoličke vjere. Napokon, počevši od kraja XIX stoljeća postaju sve svjesniji da je mnogo toga od njihovog odbijanja moderne znanosti proizvoljno te postepeno brišu iz svojih manuala svaki spomen znanosti. Sastavljaju brze traktate filozofije prirode s naglaskom na metafizici. Tako počinje, ali nipošto lako, ponovno približavanje tomizma suvremenoj misli: tomistička kozmologija, sada prihvaćena kao kozmologija »bez kozmosa«, sužena je na nekoliko generalnih načela, dok se sam tomizam smatra veličanstvenom sintezom koja se temelji isključivo na jednostavnom osjetilnom opažanju te stoji posve nezavisno od moderne znanosti.²⁶ Ako dodamo da su npr. još sredinom prošlog stoljeća, dakle gotovo dvjesto godina nakon Newtonovih »Philosophiae naturalis principia mathematica« (1687), neki što su se smatrali pravim tomistima otklanjali to temeljno djelo moderne fizike,²⁷ nećemo se čuditi ako je takav stav i cijeloj Crkvi lako donio titulu mračnjaštva. Veliko je naime pitanje da li se jedna filozofija još može nazivati realističkom ako zanemaruje znanstvenu misao i njezine rezultate, pogotovo danas kad je znanost jedan od najutjecajnijih faktora suvremene civilizacije i kad je njezin utjecaj na duhove neosporiv. Karakteristično je da je gotovo bio potreban jedan koncil pa da bi se kod katolika o tom doista povelu računa.

No i bez obzira na suvremenost, ne može se nikako staviti u sumnju da je izvorni program Tome kao realiste bio enciklopedijski. U tom je smislu pothvat Teilhard de Chardina danas gotovo bliži izvornoj Tominoj nakani nego »ortodoksni« tomizam. Spoznaja kod Aristotela, naime, polazi od partikularne stvarnosti te apstrakcijom dolazi do principa prirode i stvarnosti uopće. Njegova logika nije isključivo formalna, nego je odraz ontološkog reda. Konačna spoznaja postoji tek u zaključku silogizma jer se tek tamo shvaća nužnost kojom partikularno potpada pod opći princip, tj. ontološko opravdanje partikularnoga. Pa ako i možemo tvrditi da opći principi tomizma zahvaćaju dublje u stvarnost negoli same znanosti, ipak nam upravo znanost daje premisu *minor* našeg silogizma o svijetu. Aristotelova se fizika ne može jednostavno izvući iz si-

²⁶ Dal tempo di S. Tomaso e per tutto il periodo che va fino al XVI secolo, c'è un interesse sincero per la scienza e i suoi problemi, e si apporta un contributo preciso al suo progresso. Invece dall'inizio del XVII secolo fino alla fine del secolo XIX, l'attitudine è capovolta. I tomisti subordinano tutto il loro insegnamento filosofico alla teologia, sono convinti di possedere già la verità assoluta e attaccano ogni nuova teoria come se mirasse a scalfare le fondamenta stesse della fede cattolica. Infine, a partire dalla fine del secolo XIX, diventano sempre più consapevoli che molto di loro rifiuto della scienza moderna è arbitrario, gradualmente eliminano dai loro manuali di filosofia ogni riferimento alla scienza. Compongono rapidi trattati di filosofia naturale ponendo però l'accento sulla metafisica. Comincia così non facile riavvicinamento del tomismo al pensiero contemporaneo: la cosmologia tomistica, ora riconosciuta come una cosmologia »senza un cosmo«, è ristretta a poche generalità, e lo stesso tomismo è visto come una magnifica sintesi, eretta unicamente sulla semplice osservazione dei sensi, e sussistendo in completa indipendenza dalla scienza moderna.

WALLACE, W. A. O. P., **Il tomismo e la scienza moderna: passato, presente e futuro**, u Sapienza, 20 (1967) 4, str. 437.

²⁷ V. WALLACE, l. c., str. 436.

stema sv. Tome i zamijeniti drugom a da ne dođe do *quaternio terminorum* i nesporazuma u zaključku. Zato se kod suvremenih tomista sve više javljaju glasovi o nužnosti otvaranja prema znanostima i asimilacije utvrđenih rezultata i teorija.²⁸ To sve ide po glavnoj liniji II vatikanskog koncila. I njegov je, naime, *aggiornamento* pitanje *minora*: ne radi se o reformi načela vjere, nego su u pitanju naše informacije o svijetu i o čovjeku. »Aristotel« je u pitanju.

No, problem enciklopedije nije samo problem dobre volje ili problem metode. Danas stvari stoje u mnogočemu drukčije negoli u XIII stoljeću. Znanosti nisu bile više discipline pod okriljem filozofije, nego se svojom vlastitom eksperimentalno-matematičkom metodom legitimiraju kao nešto samostalno. Uz to je njihov materijal zbog »eksplozije informacije« narastao u tolikoj mjeri da je gotovo bezizgledno da bi netko mogao imati stručan i jasan pregled čitavog područja. S druge strane — i baš zato — i neka od glavnih filozofskih strujanja posve su zabacila ideju uže suradnje sa znanostima, pa se ograničuju na čisto humanističko područje. Razvitak misli od prošlog stoljeća na ovamo pokazuje znatne analogije prema antiknom prijelazu iz kozmološkog perioda prema sokratici. Neuspjeh antiknog nastojanja oko pronalaženja »arhe«, sveopćeg počela, i povlačenje u humanu sferu ima svoju rekapitulaciju u suvremenom gubljenju pouzdanih nada prošlog stoljeća da će »znanstvena« metoda omogućiti iskustveni prilaz do posljednjeg i tako zamijeniti filozofiju. No upravo novouskrslji metodički problemi prirodnih znanosti pokazuju da eksperimentalno-matematička metoda nije nešto tako cjelovito i samostalno da bi se moglo izdvojiti iz širih pitanja o čovjeku uopće. S te strane ponovno se otvara put prema jednoj mogućoj enciklopediji, koliko god ona s materijalne strane bila teška ili bezizgledna.

Što se samog tomizma u materijalnom smislu tiče, nema sumnje da je njegova povezanost s teologijom tolika da će Tomini tekstovi i nadalje ostati izvori spekulativne teologije prvoga reda, odakle će svaki teolog morati učiti. Za sada ne postoji neka druga filozofija koja bi se katoličkom sadržaju toliko prilagodila. No isto je tako jasno da to što se danas daje pod etiketom tomizma n e d o s t a j e za realizaciju Tominog programa. To jasno pokazuje praktična neefikasnost tomizma. Potrebno bi dakle bilo naučiti lekciju povijesti i usprkos velikih teškoća nastojati da se izbjegnju već više puta počinjene pogreške. U tom smislu donosimo zaključke p. Williama A. Wallacea OP, koji misli da bi se tomisti morali prije svega držati slijedećih direktiva:

1. Neka se ne čeka tako dugo da se usvoje rezultati znanosti.

2. Potrebno je nadvladati načelno nepovjerenje prema novim rezultatima i mislima. U prošlosti su se na osnovu generalnih principa previše olako odbacivali čitavi sistemi, bez obzira na njihov eventualni pozitivni sadržaj. Potrebno je dakle razlikovati prihvatljivo od neprihvatljivog prije no što se paušalno osude stvari koje će se kasnije nametnuti svojom realnošću. Takav sumaran postupak razara povjerenje u tomizam i njegovu sposobnost da nešto kaže modernom svijetu.

²⁸ V. npr. PERINI, G., C. M., *La filosofia tomista nella cultura contemporanea, a quattro secoli dalla proclamazione dell' Aquinate a Dottore della Chiesa*, Divus Thomas 71 (1968), 3—72.

3. U prošlosti se tomizam previše oslanjao na autoritet (bilo sv. Tome bilo Crkve, koja ga je podupirala) i time mehanički zastupao vladajuće mišljenje na svim misaonim poljima. U načelu tomisti zastupaju uvjerenje da u stvarima filozofije nije ispravno oslanjati se na autoritet, u stvari su međutim upravo to većinom radili.²⁹ Trebalo bi dakle dati više riječi samoj stvarnosti.

4. U posljednje su se vrijeme tomisti držali na vrlo generalnim afirmacijama, usmjerujući svoje napore na generalnu metafiziku i zanemarujući specijalne znanosti koje su se razvile iz potreba modernog čovjeka. Tako su nehotice radili u prilog rascjepa između filozofije i znanosti. Posljedica je toga bila da je teologija ostala gotovo netaknuta znanstvenim napretkom. Zato je potrebno da se pojmu »tomizma« vrati njegov bitan odnos prema znanostima kako je postojao u doba Alberta i Tome.

Isto je tako potrebno što prije napustiti praksu da se pod tomizmom misli samo neki sistem prikladan za odgoj sjemeništara. Tomizam bi, naprotiv, morao biti posve otvoren prema znanostima na obostrani napredak i zadovoljstvo.³⁰

Rekli smo da taj program Tomine enciklopedije nije danas nipošto lako ostvariti, no nema nade da bi Tomina misao mogla biti živa ako smo je lišili onih elemenata čijom je dinamikom nastala. Istina je da ne možemo znati da li nam je i danas još moguće stvoriti jednu sintezu *omnis scibilis* kojem bi kršćanska poruka bila integralni dio, ali znamo da se usprkos teškoća, u tom smjeru moramo bez oklijevanja truditi, i to svakako daleko preko neposrednih apologetskih potreba *ad usum delphini*. Sinteza je danas opća potreba, a neka filozofija će biti aktualna samo onda ako joj uspijeva da formulira i rješava stvarnu problematiku. Najdobrohotniji autoriteti tu su od male pomoći. Ako nas dakle u tom naporu budu vodili sami problemi te sinteze, nećemo upasti ni u kakvu sumnju kuda da se uputimo. No, razumljivo je da se u prvom redu traži *pozitivan* rad i doprinos, jer bez pozitivna rada crkvenom učiteljstvu na raspolaganje preostaje još samo inkvizicija. Pozitivan pak rad može biti samo otvorena suradnja s *universitas studiorum*, priznatom u njezinoj dužnoj autonomiji, tj. *vestigia s. Thomae Aquinatis premendo*.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel besteht aus zwei Teilen. Der erste, historische, ist eine kurze Übersicht über den Kampf um Aristoteles im XIII Jhr. und über die Rollen die vom Albert dem Grossen und dem Thomas von Aquin darin gespielt wurden. Es lassen sich überhaupt mehrere Parallelen zwischen dem XIII Jhr. und unserer Zeit (sozialer Umbruch, Kirche in Reform u. Ä.) ziehen. Die »Anpassung« der Theologie an die neuen Verhältnisse in den Profanwissenschaften ist nicht ohne grössere Erschütterungen und geistige Kämpfe vor sich gegangen.

²⁹ Gotovo klasičan primjer jest u bilješki 2 spomenuti uvod P. Degl' Innocentija koji kao dokaz aktualnosti i trajnosti tomizma donosi 36 strana teksta papinskih i koncilijarnih svjedočanstava u prilog tomizmu.

³⁰ V. WALLACE, 1. c., str. 441 ss.

Der zweite Teil versucht das Wesentliche der neuen Synthese ans Licht zu bringen, um einerseits zum besseren Verständnis der Tat Alberts und Thomas' zu gelangen, andererseits um die heutigen Aufgaben des christlichen Philosophierens in diesem Lichte zielsicherer zu umreißen.

Der Erfolg des Unterfangens des Aquinaten geht auf die gelungene Synthese der christlichen Tradition mit der aristotelischen Encyclopädie zurück. Es handelte sich eigentlich um das Einbauen des christlichen Inhalts in die neu aufkommende Wissenschaft von der Natur, um einen zeitgemäßen theologischen »aggiornamento«. Mit ausserordentlich klarem Sinn für die geistige Bewegung der Zeit wurde eine einzigartige christliche Encyclopädie »omnis scibilis« bewerkstelligt und so der Theologie eine universelle kulturelle Bedeutung gesichert.

Die Synthese wurde für die Theologie zu so grossem Nutzen und zu solcher Gewohnheit, dass diese die einmal gewonnene Bequemlichkeit nicht verlassen konnte, auch dann nicht, wenn dies für eine neue Synthese mit den neuen Naturwissenschaften auf der Schwelle der Neuzeit unerlässlich war. Sie unterbrach dagegen die Zusammenarbeit mit »universitas studiorum« und zog sich in die Isolation der Seminare zurück. Die neuhomistischen Anstrengungen haben — soweit sie die Aufgabe überhaupt für berechtigt hielten — die zerstörte Brücke noch nicht aufgebaut. Eine realistische Philosophie kann jedoch ohne Anschluss an die Wissenschaften »de rebus« keinen Anspruch auf diesen Titel erheben, jedenfalls nicht in einer Zeit, wenn infolge des Zeugnisses der Technik, die Naturwissenschaften eine den Menschen immer mehr bestimmende Macht darstellen.

Die Zukunft des thomanischen Programms liegt in den Versuchen einer neuen Synthese, trotz allen Schwierigkeiten der Sprache und der Bewältigung des Materials. Der Dialog mit der Welt wird in dieser Beziehung — wie zu Zeiten Thomas' — ein Versuch der Zusammenfassung des christlichen Inhalts mit dem profanen Wissen zu einer Encyclopädie »omnis scibilis« — und dies in einer unerlässlichen Zusammenarbeit mit der »universitas studiorum« — sein müssen.